



הפקולטה למדעי היהדות

לשכת רב הקמפוס

דף שבועי

פרשת שמיני, תשס"ו
מספר 649מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מות בני אהרון - החטא ועונשו במדרשי חז"ל

סיפור מותם של בני אהרון, נדב ואביהוא, מושך את עיקר תשומת לבו של הקורא בפרשת שמיני. ואם לא די בכך, הרי שסיפור מותם חוזר בשלושה מקומות נוספים בתורה. בפרשתנו ובשני מקומות נוספים מתואר חטאם כהקרבה של אש זרה - "ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אתם" (ויק' י: א וכן במ'ג:ד; כו:סא), ואילו בפרשת אחרי מות מתואר החטא כהתקרבות אסורה: "בקרבתם לפני ה' וימתו" (ויק' טז:א). על אף שטרחה התורה ותיארה בפנינו ארבע פעמים את החטא ועונשו, לא נחה דעתם של חז"ל מתיאור החטא, בעיקר משני טעמים: האחד - מעלתם הרמה של נדב ואביהוא שתוארו כ"אצילי בני ישראל"¹ בחייהם ואף כי אחרי מותם, כפי שעולה מדברי הנחמה של משה לאחיו: "הוא אשר דבר ה' לאמר בקרבי אקדש" (ויק' יג:); והטעם השני - חומרתו של העונש והעיתוי המיוחד, יום חנוכת המשכן. אלה הנתונים שעל-פיהם בחנו חז"ל את תוצאת מעשיהם של נדב ואביהוא ועמדו על הפגמים המהותיים שנפלו בהתנהגותם. המדרש (ויק"ר פרשה כ) מונה ארבעה דברים שבעטיים מתו: "על הקריבה ועל ההקרבה, על אש זרה ועל שלא נטלו עצה זה מזה".

חז"ל הוסיפו ומנו, במדרש זה ומדרשים אחרים, חטאים שלא נזכרו בתורה, אך ניתוח של כל אחד מהחטאים מוביל למסקנה שהפגמים בהתנהגותם של נדב ואביהוא הם משני סוגים: האחד - חטאים שהם תוצאה של תפיסה דתית מוטעית; והשני - חטאים שהם תוצאה של תכונות אישיות שאינן הולמות מי שנושא בתפקיד ציבורי, בייחוד בתפקיד רם מעלה. העברה המוגדרת בתורה כ"אש זרה" מתארת במהותה תפיסה דתית שגויה של עבודת ה', והעברה המוגדרת בתורה "בקרבתם לפני ה'" מתארת במהותה עברה התנהגותית ופגם אישיותי. שתי העברות הראשיות ותולדותיהן מקרינות האחת על השנייה וקשורות אהדדי. המדרש המתאר את ארבעת הדברים שבעטיים מתו בניו של אהרון ממשיך ומפרט בכיוון זה:

על הקריבה - שנכנסו לפני ולפנים, ועל ההקרבה - שהקריבו קרבן שלא נצטוו. על אש זרה - אש מבית כיריים הכניסו, ועל שלא נטלו עצה זה מזה שנאמר 'איש מחתתו' (י:א) - מעצמו עשו.
כפי שנראה בהמשך, די בכל אחת מן העברות הללו כדי להעמיד בסכנה את ייעודי המשכן.

א. על הקריבה - שנכנסו לפני ולפנים

אף שהתקרבות לה' היא משאת נפשו של כל מאמין, כפי שביטא זאת המשורר בתהילים: "ואני קרבת א-להים לי טוב" (עג:כח ועוד)², בכל זאת אסרה התורה קרבה זו לכלל, והתירה אותה רק למתי מעט. אזהרה בעניין זה הועברה בשלב ההכנות למעמד הר סיני: "פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב, וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו פן יפרץ בהם ה'" (שמ' יט:כא-כב). מדוע קרבה זו טומנת בחובה סכנת חיים לכלל, וכיצד ייתכן שסכנה כזו מרחפת גם על מי שנתייחד לעבודת המשכן, כנדב ואביהוא? הרי כל ייעודם מחייב התקרבות כזו!

¹ ראה להלן הערה 5.

² תה' טז:יא, או המשאלה שמבטא הנביא ישעיהו: "ישאלוני משפטי צדק קרבת א-להים יחפצון" (נח:ב).

הגמרא במסכת חגיגה (יד ע"ב) מביאה את סיפורם של ארבעה מגדולי החכמים שחיו בדור חורבן הבית (השני): בן עזאי, בן זומא, אחר - הוא אלישע בן אבויה, והגדול שבדור - רבי עקיבא. ארבעתם ביקשו לעסוק בסתרי תורה עליונים - "נכנסו לפרדס". אף שלא עלה בידם להשיג את מבוקשם, התוצאה של הניסיון הייתה טרגית: "בן עזאי הציץ ומת... בן זומא הציץ ונפגע...³ אחר קיצץ בנטיעות.⁴ [רק] רבי עקיבא יצא בשלום". בהמשך מתואר שרבי עקיבא ניצל הודות לגבולות שהציב לעצמו במידת ההתקרבות, אף שהיא לא נמנעה ממנו. סכנת ההתקרבות האסורה מרחפת על הכוהנים יותר מאשר על כל אדם אחר, ועל כן הם נדרשים להקפיד במיוחד על איסור זה; אישיותם ורמתם הדתית חייבת לעמוד להם כתריס בפני הפורענות. זאת ועוד, העבודה במשכן מציבה בפניהם אתגרים רוחניים ומבחני אישיות מורכבים - עליהם לשרת נאמנה את העם, ועם זאת להימנע מהרגשת עליונות שנובעת מייחוסם ותפקידם. בית ה' אף הוא מציב להם אתגר גדול המחייב אותם מחד להיאבק בתחושת השגרה, העלולה לגרום לזלזול, ומאידך לשמור על רמת ההתפעלות ויראת הכבוד לבית ה' תמיד; עליהם לשמור על תחושה של "שבתי בבית ה' כל ימי חיי" וגם על תחושה של מבקר - "לבקר בהיכלו", כי זהו המפתח למניעת ההתקרבות האסורה. כך מפרש הרמב"ם:⁵

כל המטרה היתה במקדש להביא את הפונה אליו להתפעלות, ושייראוהו ויראוהו כמו שנאמר 'מקדשי תראו', וכל דבר מרומם כשיתמיד האדם להמצא בו ימעט מה שיש בנפש ממנו.

חטא ההתקרבות ביום חנוכת המשכן מתואר בפי חז"ל כפעולה רציוויסטית של נדב ואביהוא, שכן לדבריהם כבר בהכנות למעמד הר סיני, כאשר הצטרפו לפמליה שליוותה את משה בדרכו להר, חרגו במידת ההתקרבות להר וכתוצאה מכך, נחשפו למראה אסור: "ויראו את א-להי ישראל" (שמ' כד:י). אף-על-פי-כן חס עליהם ה': "ואל אצילי ישראל לא שלח ידו ויחזו את הא-להים ויאכלו וישתו" (כד:יא).⁶ לעומת התנהגות זו מציבים חכמי המדרש (שמ"ר פרשה ג, ד"ה: 'ויסתר') את תחושת היראה של משה למראה ה', אף ששאף לכך:

'הראני נא את כבודך' (שמ' לג:יח), אמר לו הקב"ה אני באתי להראות לך והסתרת פניך, עכשיו אני אומר לך: 'כי לא יראני האדם וחי' (לג:כ). מוסיף על כך ר' הושעיא: 'יפה עשה משה שהסתיר פניו. אמר לו הקב"ה: אני באתי להראות לך פנים וחלקת לי כבוד והסתרת פניך - חייך שאתה עתיד לעשות אצלי בהר מ' יום ומ' לילה.

ההתקרבות שהותרה למשה אינה מביאה אותו לזיחיות דעת, והוא ממחר להסתיר פניו מפני כבוד ה', כאות לכניעה וכפיפות קומה. מנגד, התנהגותם של נדב ואביהוא מעידה על כישלון מנהיגותי בעל שני סממנים: האחד - להט דתי בלתי-נשלט המונע מרחפים פנימיים ובסופו מוביל להפרה בוטה של מצוות ה'; השני - היעדרן של תכונות יסוד באישיותו של מנהיג רוחני: צניעות ויראת ה'. מכאן קצרה הדרך להעזת פנים בשכינה, כפי שתיארו חז"ל בהקשר זה: "אבל נדב ואביהוא פרעו ראשם וזנו ונתנו עיניהם בזיו השכינה שנאמר: 'ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו'".

ב. ועל ההקרבה - שהקריבו קרבן שלא נצטוו

עבודת הקרבנות העסיקה רבים מפרשני המקרא וההגות היהודית, בייחוד עקב הביקורת שהטיחו נביאי ישראל בסוג זה של עבודת ה', בשל הסכנה לאמונה הטמונה בה.⁷ הגדיל לעשות ירמיה בקבעו: "כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציא אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח, כי אם את הדבר הזה צויתי אותם לאמר: שמעו בקולי" (ז:כב-כג). ברם, ספר ויקרא מוקדש רובו ככולו לעבודת הקרבנות. אם כך למה התכוון הנביא, וממה חששו כולם? התשובה לשאלה זו ארוכה ומורכבת ואכמ"ל. נציג להלן דעה אחת הרואה בעבודת הקרבנות סכנה רוחנית, בשל הדמיון הרב בינה לבין עבודת העכו"ם. כך מפרש רש"ר הירש:

האליליות מבקשת לשעבד את האל בקרבן, למען יעשה את רצון האדם, ואילו אשי ישראל משעבדים את האדם לעבודת ה', למען יקבל על עצמו את עול מצוותיו... אין מקום לשרירות סובייקטיבית... כי מקריבי הקרבן מבקשים קירבת אלוקים, אך זו לא תושג, אלא על-ידי שמיעה בקול ה' וקבלת מצוותיו.⁸

³ יצא מדעתו.

⁴ כלומר יצא לתרבות רעה - כפר בעיקר.

⁵ רמב"ם, מורה הנבוכים, חלק שלישי, פרק מז.

⁶ רש"י מפרש שם, בהסתמך על מדרשי חז"ל, כי אצילי ישראל הם נדב ואביהוא, שכבר במעמד זה התחייבו הם וזקני ישראל מיתה, כעונש על ההתקרבות המיותרת ועל שהציצו לראות את האסור, אלא שלא רצה הקב"ה לפגוע בהם בשמחת קבלת התורה, וניתנה להם הזדמנות ביום חנוכת המשכן. מן הזקנים נפרע בפרשת המתאווים בבשר התאוה: "ותבער במ אש ה' ותאכל בקצה המחנה" (במ' יא:א). 'קצה המחנה', מתפרש כאן (על פי מדרש תנחומא, בהעלותך טז) כקצינים שבמחנה, ועיין רש"י על-אתר, וכן רמב"ן, ראב"ע ורשב"ם.

⁷ ראה למשל: שמ"א טו:כב; יש' א:יא.

⁸ רש"ר הירש לויק' י:א.

ואם כך מדוע קבעה התורה עבודה זו? שואל המדרש ומשיב:

'האוכל בשר אבירים ודם עתודים אשתה' (תה' נ:יג) אלא מפני מה אמרתי לך זבח לי בשביל לעשות רצונך וכן הוא אומר 'וכי תזבחו זבח תודה לה' לרצונכם תזבחו' (ויק' כב:כט).⁹

התייחסות דומה אנו מוצאים אצל הרמב"ם, הרואה בעבודת הקרבנות פשרה עם טבעו של האדם, הרגליו וחולשתו הרוחנית, וכשלב ביניים עד אשר ימצא את דרכו לעבודת ה' ללא מתווכים מוחשיים:

והיה מנהג בעולם כלו שהיו אז רגילים בו... להקריב מיני בעלי חיים בהיכלות ההם... לא גזרה חכמתו ית' ותחבולתו המבארת בכל בריאותיו, שיצונו להניח מיני העבודות ההם ולעזבם ולבטלם, כי אז היה זה מה שלא יעלה בלב לקבלו כפי טבע האדם.¹⁰

הפשרה שנמצאה לדעת הרמב"ם, היא התרתה של עבודת הקרבנות לה' תוך כדי הטלת מגבלות נוקשות על דרך ביצועה, כדי להבדילה מעבודת עכו"ם: ההקרבה - לא בכל מקום, אלא במקום שיבחר ה'; לא בכל זמן; לא כל אדם, אלא כוהן בלבד, ולא כל סוג של קרבן מותר. כל אימת שעבודת הקורבנות תחרוג מציוויה הקפדניים, היא תוגדר כעבודת אלילים. מסיבה זו נמסרו כל פרטי עבודות המקדש בדקדוק רב, הכולל את אופן השחיטה, מיקומה, אופן זריקת הדם, ההקרבה ואפילו הוצאת הדשן. פירוט זה אינו מותר שיקול דעת כלשהו בידי הכוהנים, ואינו מאפשר להם להוסיף בקודש, גם אם זו תוצאה של התלהבות דתית ורצון אישי. חריגה או שינוי קל בהוראות התורה יהפכו את הקרבת הקרבן ל"עבודה זרה", או ל"אש זרה" בשל זרותה למקום. על רקע דברים אלה מסביר רש"ר הירש את חטאם של בני אהרון (שם):

הננו מבינים את מות בני אהרון. מותם בשעת חנוכה ראשונה של המקדש היא אזהרה לכל הכהנים שלעתיד, הוא מוציא כל שרירות מתחום המקדש, שכל עצמו איננו, אלא מקדש לתורה. פעילות כהני ישראל תבטא לא בהמצאת חידושים בתחום העבודה, אלא במתן תוקף למצוות.

אף שאין סימוכין בתורה לדעה שנאמרה במדרש, לפיה הקריבו בני אהרון קרבן שלא נצטוו, הרי שביקשו חז"ל ללמדנו כי כל חריגה מסדר העבודה המדוקדק במקדש, קלה ככל שתהיה, כמוה כהקרבת קרבן זר. הכוהן משמש כשליח ציבור, ואין בעבודתו כל מקום לשיקול דעת אישי. על-פי זה, מיצוי חומרת הדין עם בניו של אהרון נבע מן החשש הממשי שההקרבה הראשונה תקבע סטנדרטים של התנהגות אישית בבית המקדש.

ג. על אש זרה - אש מבית כיריים הכניסו

על הציווי לקיים אש תמיד במזבח נאמר לאהרון ובניו: "והאש על המזבח תוקד בו לא תכבה וכער עליה הכהן עצים בבקר בבקר... אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה" (ויק' ו:ה-ו).¹¹ מטרתה של החובה לשמור על קיומה של אש תמיד במזבח הייתה להבטיח מקור הדלקה יחידי לכל הקרבה. שימוש באש ממקור אחר מהווה הפרה בוטה של כללי העבודה הקפדניים במקדש. ברם, חז"ל לא הגדירו את השימוש באש ממקור אחר כעברה טכנית, אלא ראו בזה פגם דתי המעיד על קטנות אמונה, בתהליך המתרחש בשני מישורים שבו "עברה גוררת עברה", מן הקל אל הכבד: במישור הדתי התהליך מתחיל בהתלהבות דתית ועמה הרגשת התנשאות, וסופו בקטנות אמונה - הטלת ספק בהתרחשות הנס שיביא להדלקת האש מן השמים, מחשבה המונעת את המשך ההתלהבות הספונטנית. להבטחת התהליך נעשה שימוש באש חיצונית מבית הכיריים הפרטיים שלהם. במישור האישיותי, החטא החל בפגיעה בכבודם של המנהיגים משה ואהרון וסופו בהכנסת שיקולים אישיים זרים בעבודה. ביטוי לתהליך זה מצאנו בדברי חז"ל: "רבי ישמעאל אומר: יכול אש זרה ממש? תלמוד לומר אשר לא צוה אותם - הכניסם בלא עתה".¹² ר' ישמעאל מבקש להקטין את חומרת המעשה ולהעמידו על הפרה של הצו הקובע את זמן ההדלקה. היינו, זרותה של האש נובעת מהדלקתה שלא בזמנה. לעומתו, ר' עקיבא קובע שזרותה של האש נובעת ממקורה של האש: "רבי עקיבא אומר לא הכניסם, אלא מן הכיריים שנאמר ויקריבו אש זרה".¹³ זו כבר אינה הפרה שיכולה להתפס כטעות בשיקול דעת רגעי, אלא הפרה אקטיבית הדורשת התייחסות הכרתית שונה מזו שמובילה לטעות בהדלקת אש שלא בעתה. כאן ההפרה מתבצעת בתהליך הכרתי בכל שלבי הביצוע של המעשה.

המשך דבריו של ר' עקיבא מלמד על הדינמיות שהוא רואה בעברה: "אם כן למה נאמר אשר לא צוה אותם - לא נמלכו במשה רבן".¹⁴ מקורה של העברה כבר אינו עניין של התלהבות דתית גרידא, אלא התלהבות הגוררת התנהגות בלתי רצויה, בייחוד בשלבי העבודה הראשוניים שבהם נדרש ליווי סמכותי של משה, המנהיג הקרוב

⁹ ספרי במדבר פיסקא קמג ד"ה כמנחת הבקר.

¹⁰ מורה הנבוכים חלק שלישי, פרק לב.

¹¹ על פרטיה של מצווה זו עמד הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין פ"ב, ה"ב.

¹² ילקוט שמעוני פרשת שמיני רמז, תקכד.

¹³ שם.

¹⁴ שם.

ביותר למקור הציוויים. לפיכך ישנה דעה נוספת, מחמירה יותר, בפירוש מעשיהם: "ורבי אליעזר אומר לא נתחייבו אלא על שהורו הלכה בפני רבן, וכל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה"¹⁵. במדרש זה קושרים חז"ל בין שתי העברות הראשיות, הדתית וההתנהגותית, ואלה הנלוות אליהן. העברה הדתית, שתחילתה בהתלהבות, הובילה במקרה זה להפך הגמור, לקטנות אמונה (שאינן בכוח הנס להדליק את האש)¹⁶, ואילו עברת ההתנהגות הובילה לשפל חדש - פגיעה באבות הרוחניים והביולוגיים.

ד. ועל שלא נטלו עצה זה מזה, שנאמר 'איש מחתתו' (י: א) - איש מעצמו עשו.

עברות הנגזרות מתיאור העברה בפרשת 'אחרי מות' - "בקרבתם לפני ה'" - מצביעות על פגמים אישיותיים של נדב ואביהוא, המטילים צל על עבודתם במשכן; ההתמקדות כאן היא על אינדיבידואליזם שעומד בניגוד גמור לשליחות הציבורית במשכן. המשכו של התיאור שלפנינו מופיע במדרש אחר:¹⁷ "מה ת"ל בני אהרן? שלא חלקו כבוד לאהרן. נדב ואביהוא לא נטלו עצה ממשה, איש מחתתו - איש מעצמו, ולא נטלו עצה זה מזה". בעל המדרש מזכיר לנו שמבין ארבעת המקומות בתורה המזכירים את מותם של נדב ואביהוא, רק בפרשת 'אחרי מות', שבה גם מתואר החטא באופן שונה, לא נזכרו שמותיהם, ודווקא מודגש ייחוסם לאהרן. את הסיבה הוא תולה בכוונת הכתוב להסב את תשומת לבנו לעובדה כי כל סמכותם של הבנים ומעמדם הרוחני באים מהיותם בני אהרן. וחרף זאת, בשעה שבערה בהם אש ההתלהבות הדתית, לא עמד להם אפילו כיבוד אב ואם כגורם ממתן, כי בשעה שסחף אותם הלהט הדתי הם נישאו בכוחו אל עבר האינדיבידואליזם וההתנשאות - תכונות שלא יכירם מקומם בתפקידם הרוחני. נדב ואביהוא כזוג שני של מנהיגים, אינם מהווים חוליה מחברת בשרשרת המנהיגות, אלא ניגוד גמור למודל המנהיגות המכוון. דברים ברוח זו מתארים חז"ל: "למה לא אמר אספה לי שבעים אנשים (דווקא זקנים), אלא אלו שבעים סנהדרין מיוחדים שיהיו דומין לי ולך"¹⁸.

העדרה של תכונת הענווה באישיותם והסגנון האינדיבידואלי של המנהיגות, נתונים אלה מצביעים על השלטון שיתבסס תחת מנהיגותם, שיתאפיין בהעדר הידברות עם שכבות העם, בכלל זה עם ההנהגה הבכירה. התיאור הרביעי במדרש - "איש מעצמו עשו", המשכו הטבעי הוא: "ולא נטלו עצה זה מזה"¹⁹, ושיאו ברצונם להחליף את מנהיגות משה ואהרן בטרם עת:

שראו את משה ואת אהרן שהיו מהלכים תחילה, הן באים אחריהם וכל ישראל אחריהם, אמר נדב לאביהוא: עוד שני זקנים הללו מתים ואנו ננהוג את הקהל.²⁰

נדב ואביהוא מוצגים במדרש זה כמי שאצה להם הדרך וכמי שנסחפו אחר הרהורי לבם וחטאו בחטא היוהרה וההתנשאות. כבר בראשית דרכם הציבורית מתנשא לבם, לאמור: אנו נשלוט, תוך קריאת תיגר על מנהיגותם של משה ואהרן. לאחר המנהיגות של משה ואהרן, איימה הגאווה וההתנשאות לתפוס את מקומה של הענווה, ואילו את הסובלנות וההידברות איימה לתפוס האינדיבידואליות. הביקורת הקשה של חכמים מצביעה על הסכנה הטמונה בעלייתם של מנהיגים בעלי סגנון מנהיגות כשל נדב ואביהוא.

אם נסכם את דברי החכמים, הרי שהעברות הראשיות המתוארות בתורה מייצגות אב-טיפוס של שתי עברות המאיימות על אופי העבודה במשכן שזה עתה נחנך, והן מנוגדות לאופיו של המנהיג הרוחני הרצוי במשכן. האינטראקציה בין שתי העברות מעצימה אותן ויוצרת תהליך הידרדרות בלתי-נמנע, עד אשר השליחות שאמורה להיות ציבורית הופכת לשליחות פרטית. ה"אש הזרה" מייצגת תפיסה דתית אמוציונלית הנותנת מענה לרגשות איש הדת, ומעשהו הדתי משרת את רגשותיו במקום שיהיה להפך; ה"התקרבות הדתית" מייצגת אינדיבידואליזם וחתירת תחת רעיון העבודה הציבורית שבבסיסה של העבודה במשכן, ולכן חומרת העונש הכרחית בשל התוצאות ההרסניות שעלולות להיות למעשה על עתיד העבודה בקודש, ועל עיצוב הארכיטיפוס של המנהיג הדתי בישראל לעתיד.

עו"ד פנחס חליוה

מכללת אשקלון

¹⁵ שם. וכן ראה ירושלמי, שביעית פ"ו, לו. גיטין פ"א, מג.

¹⁶ רבנו בחיי (בר אשר) על הפסוק: "ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אתם" (ויק' י: א) - שהחלישו בלבם כח הנס ובעיני רואיהם נענשו, כי היה קצת חילול השם בדבר.

¹⁷ ילקוט שמעוני, פרשת שמיני, רמז תקכד.

¹⁸ מדרש תנחומא פרשת בעלותך סימן טז. הענווה היא קריטריון חשוב בעבודת המשכן בשל החשש הקרוב לסגידה.

¹⁹ ילקוט שמעוני, שם.

²⁰ ספרא פרשת שמיני א ד"ה: ויהי ביום.